

FRANZ POSSET:
*MARCUS MARULUS AND THE BIBLIA LATINA OF 1489:
AN APPROACH TO HIS BIBLICAL HERMENEUTICS*

Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 2013. 250 str.
(Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte,
Reihe A: Slavistische Forschungen, NF Bd. 74)

Jadranka Neralić

Jadranka Neralić
Institut za povijest HAZU
Z a g r e b
neralic@yahoo.it

Dugački popis monografija i znanstvenih studija o ocu hrvatske književnosti i značajnome hrvatskom teološkom i filozofskom piscu Marku Maruliću obogaćen je krajem 2013. godine za još jednu dragocjenu publikaciju. Ona će ponajprije dodati novu čvrstu znanstvenu potvrdu ugleda koji Splitsanin Marko Marulić uživa u širem intelektualnom krugu renesansnih mislilaca kao što su Nijemac Johann Reuchlin, Talijani Gianozzo Manetti, Pico della Mirandola i Gasparo Contarini, Nizozemac Wessel Gansfort (*Basileus Gansfort / Frisius*), Austrijanac Paul Ritz iz Sprinzensteina (*Paulus Riccius*) ili Španjolac Juan Luis Vives (*Ioannes Ludovicus Vives*), i Marulićeva mjesta u povijesti duhovnosti zapadnoga kršćanstva te zajedno s njome utvrditi i mjesto Hrvata u renesansnoj povijesti kršćanske civilizacije. Ugledni je izdavač Böhlau u svojoj seriji *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe A: Slavistische Forschungen* objavio monografiju pod intrigantnim naslovom *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489. An Approach to his Biblical Hermeneutics*. Knjizi je priložen i DVD s vrlo kvalitetnim snimcima svih 2000 stranica Marulićevog primjerka Biblije na latinskom jeziku koju je 1489. tiskom objavio svećenik i tiskar iz Bergama Boneto Locatelli za

mletačkog izdavača Ottaviana Scota starijega¹. Franz Posset, autor ove nove monografije koja razmatra utjecaj Biblije, odnosno Staroga i Novoga zavjeta, na opus Marka Marulića, ugledni je američki katolički teolog njemačkog porijekla, stručnjak za razdoblje reformacije. Poznat je po brojnim znanstvenim radovima o nositeljima katoličke reformacije u Njemačkoj među kojima su *The Front-Runner of the Catholic Reformation: The Life and Works of Johann von Staupitz* (Ashgate, 2003.), *Pater Bernhardus: Martin Luther and Bernhard of Clairvaux* (Cistercian Studies Series, 168; 2000.), *The Real Luther: A Friar at Erfurt and Wittenberg* (Concordia Publishing House, 2011.) i *Renaissance monks: Monastic Humanism in Six Biographical Sketches. Studies in Medieval and Reformation Traditions* (Brill, 2005). Upravo istražujući biografiju njemačkoga cistercitskog redovnika Henrika Urbana (o. 1470.-1539.), koja je jedna od tema potonje knjige, Franz Posset je »nabasaо« na ime *Marulus*. Naime, Henrik Urban je poznaо Marulovu duhovnu pjesmu *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce* tiskanu u Erfurtu 1514. godine, s drvorezbarenom ilustracijom švicarskoga grafičara Ursa Grafa (umro oko 1528. godine). Ovo je Possetu bio dovoljan poticaj da se sljedećih nekoliko godina potpuno posveti proučavanju splitskoga renesansnog teologa laika. Plodovi njegova bavljenja Marulićem jesu sudjelovanje na splitskim znanstvenim susretima o Maruliću (2008. godine: »The Open Letter of a Croatian Layman to a ‘German’ Pope: Marko Marulić to Pope Adrian VI«; 2009. godine: »The *Biblia cum comento* and Books of Theology, Pastoral Care, and Christian Poetry in the Library of a Renaissance Man«; 2010. godine: »‘The Tree of the Cross’ and Other Early Christian Latin Poetry with the notes of Marko Marulić in his Copy of *Poetae Christiani Veteres* (Venice: Aldus Manutius, 1501/1502)«, kasnije mahom objavljeni u zborniku *Colloquia Maruliana*), a naposljetku i ova vrijedna monografija.

Ni *Carmen* a niti brojna druga Marulićeva djela ne bi bila napisana bez njegovih biblijskih studija, čitanja i komentiranja, što nas vodi i do osnovne pretpostavke Possetove knjige: Sveto je pismo temeljno za nastajanje i poznavanje cjelokupnoga Marulićeva opusa na hrvatskome i na latinskome jeziku, pa tako i za nastanak dvaju njegovih epova – *Judite* (napisana 1501). na hrvatskom, te *Dauidias* (oko 1510-1517.) na latinskom jeziku. Budući da krajem 15. i na samom početku 16. stoljeća još nije postojao prijevod Biblije na hrvatski jezik – treba se prisjetiti da je glagoljski *Misal* objavljen 1483., *Lekcionar Bernardina Splitsanina* 1495., a u njima se moglo pronaći tek pokoje čitanje iz Staroga zavjeta – Marulić se neminovno morao osloniti na latinsku Bibliju,² odnosno Bibliju s komentarima

¹ Samo tri godine ranije (1486.) ovaj je mletački izdavač tiskom objavio djelo sv. Augustina *De civitate Dei*; iste, 1489. godine zajedno sa Biblijom objavljeni su i *Sententiarum libri IV* pariškoga biskupa Petra Lombarda (1100.-1160.), a tri godine kasnije (1492.) i djelo rimskoga konzula Silija Italika *Punica* s komentarima humanista Petra Marsija (1442.-1512.).

² Prva Biblija na talijanskom jeziku u prijevodu benediktinca Nikole Malermija objavljena je tiskom u Veneciji 1471. Prvi prijevod Novoga zavjeta na hrvatski jezik pojavio se

koji su u njegovom primjerku okruživali osnovni biblijski tekst. Radi se prije svega o *Postilama* francuskoga franjevačkoga doktora bogoslovlja i profesora na pariškome Sveučilištu Sorbona, Nikole od Lire (*Nicholaus de Lyra*, 1270.-1349.), poznatoga kao *doctor planus et utilis*, koji je naglasak stavljao na doslovno značenje, koje je i osnovna značajka teologije koja se vraća na izvore, budući da doslovno značenje ne ostavlja mjesta za subjektivne interpretacije. Slijede zatim kritički dodaci, gotovo tisuću i sto *Additiones* uz Lirine komentare, što ih je nadbiskup Pavao de Santa María iz Burgosa (oko 1350.-1435., nadbiskup od 1415.) napisao 1429, *Responsiones (Replicationes)* provincijala saksonskih franjevaca Matthiasa Doringa (o. 1400.-1469.) u obranu Lirinih komentara iz 1441. godine, *Prolozi* pojedinim biblijskim knjigama iz pera svetoga Jeronima (oko 347.-419.) i *Expositiones* Williama Brita (o. 1230.-1300.). Ova zvučna imena ukazuju na činjenicu da je *Biblia latina cum comento* u Marulićevoj osobnoj knjižnici duhovni i teološki rezultat međunarodne suradnje: to je djelo »katoličko« u svom izvornom značenju. Posebno je plod rada srednjovjekovnih franjevačkih komentatora uvelike inspirirao Marulića (bio on toga svjestan ili ne) i utjecao na svjetonazor katoličkoga teologa vjernog tradiciji i papinstvu. Na margine Biblije iz 1489. Marulić je zapisivao svoje komentare. Srećom, sva su četiri sveska, Marulićevom oporukom namijenjena poljudskome franjevačkom samostanu kojemu je pisac bio vrlo blizak³, ostala prilično dobro očuvana do danas, unatoč činjenici da primjerku nedostaju prva dva lista (istrgnuti su), da nekoliko listova iz Knjige Izlaska nije otisnuto zbog nemarnosti tiskara, te konačno, da je jedna drvorezbarena ilustracija iz Knjige Kraljeva vandalskim činom izrezana. Dobro su sačuvane i sve Marulićeve rubne bilješke (*marginalia*), koje svjedoče da autor u ulozi čitatelja nije štedio ni vremena niti energije kako bi prodro kroz kritički aparat komentatora koji okružuje osnovni biblijski tekst pa je poput neumornoga i upornoga studenta

---

1562/3 u tiskarskoj radionici aktivnoj upravo šezdesetih godina 16. stoljeća u Urachu; *Lecionar Ivana Bandulavića* je iz 1613. godine, a Bartul Kašić Bibliju je preveo oko 1630. Sva su ta djela nastala desetljećima nakon Marulićeve smrti. Stoga ne treba čuditi što je upravo latinski biblijski tekst osnova na kojoj počiva sve što Marulić crpi iz Biblije.

³ Oporukom koju je sastavio 14. srpnja 1521. godine, »Poljudskoj braći za knjižnicu njihova samostana« zavještao je »Bibliju s komentarima Nikole od Lire podijeljenu u četiri sveska, Origenove Homilije o Petoknjižju, Josip o židovskom ratu i starinama«. Nije to bila jedina Biblija u osobnoj knjižnici uglednoga Splitsanina. Oporuka potvrđuje da je »jednu knjigu Biblije bez komentara« ostavio svećeniku Luki, pustinjaku Svetoga Jeronima na Marjanu, a jedan »sažetak Biblije što ga je svojom rukom napisao i sastavio« ostavio je knjižnici samostana svetoga Dominika kraj zidina. Vidi: *Marulićeva oporuka*. Priredio i preveo: Lujo Margetić. *Repertorium librorum* i *Inventarium librorum* priredio i preveo: Bratislav Lučin. *Colloquia Maruliana* XIII (2005), 27-71, ovdje str. 32-35, 36-37; vlastoručno sastavljeni popis knjiga, nađen i priložen zajedno s oporukom, na prva tri mjesta donosi upravo ove tri knjige: »Biblija s komentarom, 4 sveska, Biblija bez komentara, Sažetak Biblije (sastavljen) od Marka Marulića«. Marulić je knjige prikupljao tijekom čitava života, a katalog njegove knjižnice neiscrpno je vrelo podataka za njegovu biografiju i bolje razumijevanje njegove pobožne duše.

svojim perom na rubovima stranica ukazivao na važna mjesta bilo ispisivanjem imena ili pojmova, gotovo kao da u njima traži materijal za biblijsku enciklopediju, bilo različitim linijama ili crtežima. Marulić je komentarima pristupao sa strašću studenta koji želi učiti, a ne kao iskusni bibličar sa svojim tvrdim uvjerenjima i oblikovanim stavovima, koji želi ocjenjivati postignuća svojih prethodnika. Ovo je možda i razlog zbog kojeg Marulićeve rubne bilješke ne otkrivaju sudove i polemike. Ne koristi ih niti za lingvističke ili teološke rasprave ili odbacivanje komentara uvaženih komentatora. Naposljetku, Marulić je svjestan činjenice da je u teologiji samouk, da nema zvanje *magister/doctor theologiae*. Njegove bilješke utvrđuju ono što u tom trenutku čita i uči.

Potpuno svjestan da 2000 gusto tiskanih stranica biblijskoga teksta čuva preobilje bilježaka o konceptima koji su Maruliću bili važni, Franz Posset je upornošću marljivoga znanstvenika – teologa i filologa stare škole, obučena da ne donosi zaključke ako nisu potvrđeni činjenicama – pokušao komentirati barem nekoliko marginalija iz svake biblijske knjige svakog od četiri sveska. Te je Marulićeve bilješke zabilježio, kategorizirao i komentirao. Svako podvlačenje, okomite i vijugave, dugačke i kratke linije, kukice, kristogrami, crteži poput kalvarijskog križa na postolju (*cross on a socle*) ili euharistijskih simbola (kalež i hostija), ručice (*maniculae*) s ispruženim kažiprstom kojima je nastojao upozoriti na biblijski citat ili komentar, dobili su potpuno novo značenje: omogućuju raspoznavanje teorijske osnove na kojoj počiva Marulićev opus.

Uzmimo za primjer samo rubne bilješke uz prvih pet biblijskih knjiga. Premda posjeduje kvalitete koje mu mogu pomoći u »osvajanju« čvrste strukture nepreglednoga aparata komentara, Marulić je svojem oštrome peru rijetko dopustio da dodirne nježnu jezgru Petoknjižja. Upravo su zbog toga posebno spomena vrijedna mjesta na kojima to čini tj. dvije bilješke uz glavni biblijski tekst: kukica na početku *Post* 9,12, (f. 35v) i potertani biblijski tekst *Qui nati fuerint ex eis tertia generatione intrabunt in ecclesiam domini*, *Pnz* 23,9-12 (f. 168). Njihova je priroda duhovna i teološka i pokazuju veliku Marulićevu osjetljivost za čovjekov saveznički odnos sa Bogom, bogoslužjem i molitvom.

U Petoknjižju on je više od trideset mjesta označio kristogramom. Zanimljivo je da se čak desetak od njih odnosi na Burgosove kritičke opaske uz Lirine *Postile*. Ukazuje to na činjenicu da »Marulića snažno privlači sve što se u Starom zavjetu odnosi na duhovnost i na Krista, sa čime se čak i 'literalist' Lira mogao složiti, ali što je 'spiritualist' Burgos mogao potvrditi, povećati ili proširiti u svojim *Dopunama (Additiones)*« (Posset, Poglavlje 3. *The First Volume of the Old Testament*, str. 87). Kristogrami uz Lirine i Burgosove komentare jasno odražavaju Marulićevo osobno kristocentrično shvaćanje Starog zavjeta. Jedan od kristograma u prvom svesku Staroga zavjeta zabilježio je na f. 85v kako bi se podsjetio na ono što je zapisano o »janjetu«, simbolu Kristove muke, a dodatnom vijugavom crtom označava i dvostruko – doslovno i preneseno – značenje biblijske slike o »pashalnom janjetu«. Ovo je odličan primjer kako se Marulić koristi svojim proučavanjem

komentara u vlastitom djelu – na poglavlje o janjetu vratit će se u biblijski nadahnutoj raspravi *De humilitate et gloria Christi* iz 1519, pisanoj na latinskom jeziku i namijenjenoj humanističkoj publici koja se zanimala za prošlost i tradiciju Staroga zavjeta i hebrejske kulture. Tako se jedna od prvih kristologija u svijetu izravno referira na ono što je Marulić naučio iz Lirinih i Burgosovih komentara na *Izl* 12 (Pasha) s cjelovitim razmatranjem o času Kristove smrti.

Za razliku od kristograma, u cijelom je prvom svesku ručicu (*manicula*) nacrtao tek osam puta. Prva ukazuje na moralnu dilemu Lotovih kćeri (*Post* 19, 8) koju Doring razmatra u svom *Odgovoru* na Burgosa. Druga ističe Lirine stavove o aktivnom i kontemplativnom životu s pozivanjem na *Moralia* pape Grgura Velikog (*Post* 35); treća pokazuje na Boga koji poziva Mojsija (*Izl* 3, 4), a četvrta, zajedno s vijugavom vertikalnom linijom i riječju *Homicida*, upozorava na pitanje ubojstva (*Izl* 23). Očito je da Marulić *maniculae* radije koristi za označavanje moralnih pitanja u širem smislu. Ponekad su »ručice« iscertane tamnijom tintom, kao na primjer u bilješkama uz tekst o Samuelu (f. 260), što Posseta navodi na zaključak kako se Marulić na ovu stranicu vratio u nekom kasnijem trenutku, s drugim perom i tamnijom bojom tinte, najvjerojatnije tijekom priprema za versifikaciju priče o Davidu (Posset, Poglavlje 3. *The First Volume of the Old Testament*, str. 94).

Uspješnu suradnju s uglednim hrvatskim poznavateljima Marulićeva djela, Zvonkom Pandžićem i Bratislavom Lučinom, koji su autoru pomogli u čitanju Marulićeva rukopisa i identifikaciji teksta na koji se Marulić referirao u najdužoj marginalnoj bilješci, ispisanoj na kraju Druge poslanice sv. Pavla Timoteju, potvrđuju i redci na str. 183 Possetove knjige. Bilješka od čak pet redaka na desnoj donjoj strani folija donosi duhovitu dosjetku Marka Fabija Kvinitilijana (o. 35.-95.) u *Institutio oratoria* (*Obrazovanje govornika*, VI, 3) i priču o caru Galbi:

Noteworthy is one of the longest notes (five lines, f. 185v) at the end of the Second Letter to Timothy, not because of its theological significance, but because of its triviality concerning Paul's »cloak« (*p[ae]nula*): »When you come, bring me the cloak I left with Carpus in Troas« (2 Tm 4, 13). Lyra took the cloak as a symbol of Saint Paul's Roman Citizenship (f. 185v). Marulus, who otherwise hardly ever goes beyond the excerpting and copying of words he finds in Lyra or Burgos, feels compelled at this point to write an explanatory note in the lower right of the folio (a space which he hardly ever utilizes). Apparently, here he wants to complement or perhaps correct Lyra's comments on the »cloak«. Being quite knowledgeable in classical studies Marulus tells an anecdote with respect to the *paenula*: Originally it was a Roman raincoat about which the Roman Emperor Galba once quipped. Here is Marulus' longest marginal note:

»*Penula ap[ud] Romanos uestis erat, qua i[n] pluuiis uteba[n]tur. Galba penula[m] roga[n]ti r[espo]ndit no[n] pluit, no[n] est opus tibi; et si pluit, ipse utar. Abusiue t[am]en penula p[ro] o[mn]i eo q[uo]d tegit.*«

Ovo je ujedno i jedina Marulićeva bilješka koja ukazuje na to što je čitao i učio baš u trenutku čitanja ovog Lirinog komentara.

Rubne bilješke otkrivaju u Maruliću odlično obrazovanog teologa ali i renesansnog čovjeka kojega zanima povijest. Neke se marginalije odnose na cara Konstantina, koji je Marulića osobito zanimao, jer ga u svojim književnim djelima spominje u više navrata. Nekoliko je puta zapisao njegovo ime pored crteža kalvarijskog križa na postolju. O caru i pojavljivanju znaka križa čitao je u Lirinim *Postilama*, a carevo ga je ime zaintrigiralo dok je čitao Marcantonija Sabellica (1426.-1506.), koji je prenio priču o pojavi znaka križa na nebu te o pronalasku križa. *Repertorium* pod natuknicom *Fides* donosi nekoliko redaka o Konstantinu i pronalasku križa, a u *De humilitate et gloria Christi* Marulić je pisao o caru i pojavi križa na nebu; već prije toga na carevo je mjesto u crkvenoj povijesti podsjetio i u djelu *De institutione bene uiuendi per exempla sanctorum*. Marulićev interes za crkvenu povijest potvrđuju i imena brojnih povijesnih ličnosti zabilježena na marginama – *Nero, Titus, Diocletianus, Julianus Apostata, Totila gothorum*, papa *Felix*, patrijarh *Arthemius, Machometus*, redovnik apostata *Sergius*.

Lirine *Postile* obiluju i podacima o imenima ljudi i mjesta koja se pojavljuju u židovskoj Bibliji, pa se Marulić oslanjao i na to znanje, izdvajajući etnike i ktetike poput *Nilus, Ganges, Tygris, Palestini, Syri, Arabes, Gilgal, Hebron, Tabor*. Komentari su Marulića potakli i da pribilježi imena antičkih grčkih filozofa (*Pythagoras* i *Plato*) te srednjovjekovnog arapskog mislioca Avicene. Filozofski i moralni pojmovi nikad ne prolaze nezapaženo – poglavlja u kojima se pojavljuju često obilježava i crtežom ručice (*manicula*), kraticom *moral[iter]* ili pojmom (*homicida*). Odličan primjer ovakva interesa Marulićev je zapis *caus[a] XII Belli iusti* («dvanaest uzroka pravednog rata»), koji unosi dok čita komentar uz Knjigu Brojeva; svoja je saznanja prenio i u *Repertorium* pod pojmom *Bellum* (tema pravednog rata zabilježena je i u Lirinoj *Postili* o Juditi). Čitajući Knjigu o Juditi, Marulić nije zapisao ništa o miomirisima kojima je uvećala svoju privlačnost, no zato nije propustio istaknuti Suzanin sapun za kupanje (*smigmata*, f. 168). Premda je taj pojam zabilježio na margini, nije ga iskoristio u hrvatskoj pjesmi. Marulićeve *Suzane* dakako ne bi bilo bez čitanja latinske Biblije, u kojoj je ova dojmjljiva epizoda kanonski tekst.

Čini se da ga kao zapisivača marginalija u pripovijesti o Juditi zanima prvenstveno to da je, na korist svog naroda, povrijedila zapovjed »Ne laži«: označio je mjesto na kojem Lira taj čin naziva *mendacium officiosum* (korisna laž). *Repertorium* II, 224, u dijelu *Biblia*, pod pojmom *Mendacium* jasno upućuje na broj stranice : »63. *Judith simulauit se p[ro]ditura[m] ciuitate[m] Holopherni*.

Marulić je, čini se, bio posebno zaintrigiran Davidovom (1 *Ljet* 29) i Sarinom molitvom (*Tob* 3), s obzirom na to da ih je označio krivudavom vertikalnom linijom unutar biblijskog teksta. Komentari uz biblijski lik kralja Davida potakli su Marulića na zapisivanje rubnih bilježaka, baš kako bi se i očekivalo od autora epa *Dauidias*. Marulić je Davida istaknuo dok je proučavao biblijske komentare uz 1

Sam 16 (dječak) i 2 *Sam* 23 (posljednje riječi kralja Davida), a velikim je slovima zabilježio i imena osmorice Davidovih vojnika. Zastao je i na komentarima uz Joba (spomen Davidova preljuba) te nekim psalmima (34, 58, 60, 131) s Lirinom duhovnom interpretacijom Davida kao Krista i Krista kao Davidova potomka. Lirini komentari Psalama doprinijeli su Marulićevu stavu da je upravo David uvjerljivije od Mojsija izrazio misterij Krista.

Na pitanje je li *Dauidias* ključ za razumijevanje Marulićeva kao bibličara Posset odgovara potvrdno, ali i dodaje kako za bolje razumijevanje latinskog epa nije dovoljan sam biblijski tekst, nego upravo *Biblia latina cum commento* i svi biblijski komentari koji su Maruliću bili na raspolaganju, ponajprije o Starom zavjetu.

Općenito govoreći, Marulićeve rubne bilješke vjerojatno su trebale poslužiti njemu samome za lakše pronalaženje imena i pojmova u biblijskim knjigama. Primjedba kako bilježenje pojmova na rubovima gotovo svake stranice ukazuje samo na slaganje s komentatorima ne bi nas trebala navesti da zaključimo kako je on »nekritički« čitatelj. Maruliću je bio posve dovoljan Jeronimov prijevod Biblije na latinski jezik i na njega se potpuno oslanjao. Nikad se nije pridružio vrhunskim suvremenim humanističkim bibličarima čija je glavna motivacija bilo otkrivanje značenja teksta na izvornome hebrejskom ili grčkom jeziku, premda u marginama nailazimo na nekoliko grčkih riječi pisanih alfabetom.

Nakon čitanja ove knjige moći ćemo zajedno s autorom ustvrditi kako je otac hrvatske književnosti ujedno bio i prvi hrvatski bibličar koji je Bibliju interpretirao u cijelosti na osnovi najsitnijih pojedinosti svake biblijske knjige. Slažemo se sa Zvonkom Pandžićem: Franz Posset nas je »analitički dosljedno i sistematski razložno uputio, ne samo na koji je način Marulić čitao Bibliju, nego [...] i [...] kako valja čitati sama Marka Marulića«. Ova će nas Possetova knjiga »kao putokaz vratiti na pravi trag čitanja ne samo Biblije prema Marulićevoj interpretaciji, nego i na pravi put interpretiranja njegova vlastitog književnog djela, kako latinskoga tako hrvatskoga jezika, sve u kontekstu njegova renesansnog vremena i njemu poznatih književno-biblijskih teorija razumijevanja, interpretiranja i življenja«. ⁴

---

⁴ Zvonko Pandžić, »Marulić – prvi hrvatski teoretičar književnosti. Prva knjiga o hermeneutici Marka Marulića: Franz Posset, *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489*«, *Vijenac*, 11. 7. 2013, str. 32.

